

Táguló horizontok a fogyatékos- és gyógypedagógia-történeti kutatásokban¹

Hodász Kata²

Társadalomtörténeti orientáció a hazai neveléstörténeti kutatásokban

Mind több pedagógia-történeti historiográfiai elemzés szerzője hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzetközi és hazai pedagógia-történeti kutatások terén a kutatási tematikában, az elméleti háttér vonatkozásában, valamint a rekonstrukció során alkalmazott módszerekben az 1960-as évek óta számottevő átalakulás tapasztalható (Cohen & Depaepe, 1996; Depaepe & Simon, 1996; Tenorth, 1997; Németh, 2010). A kutatói szemléletváltás és az elméleti alapok terén bekövetkezett fejlődés következménye a klasszikus historizáló perspektívától való távolodás, és ezzel egyidejűleg az inter- és multidiszciplináris elemzések felé való nyitás. A változás érzékelhetően megmutatkozott a társadalom-, kultúrtörténet és a posztmodern történetírás új eredményeinek és koncepcióinak pedagógia-történet-írásra való hatásában. (Németh, 2010, 149–150.). Ennek hazai történetében a 20. század végén jelent meg a tágabb kultúrtörténeti kontextusba beágyazó feldolgozásmód iránti igény, a magyar kutatók új történeti határtudományok felé fordultak, a történelemtudományi paradigmaváltás hatására előtérbe került a nevelési jelenségek társadalomtörténeti szemléletű megközelítése (Németh, 2002).

Egyre nagyobb hangsúly helyeződött a nevelés és oktatás különböző aspektusainak az adott kor társadalmi valóságába ágyazott, összetett jelenségként való értelmezésére. Ennek eredményeként a neveléstörténészek túlmutatnak a diszciplína hagyományos témaköreire – mint például a közoktatás, az intézményes oktatás-nevelés története és az oktatáspolitikai –, és fokozott érdeklődéssel fordulnak a mindennapi élet apró részleteit bemutató, az egyéni életutak mikrotörténeteit is figyelembe vevő, továbbá a gyermek- és ifjúkor, a családi élet, valamint a felnőttek világának változásaival foglalkozó témák³ felé. (Németh, 2002) A mindennapi élet történetének számos kérdése a neveléstörténet problémakörébe, elméleti munkáinak látókörébe helyeződött. Ettől az időszaktól kezdve egyre inkább a szerzők figyelmének fókuszába került a régi korok iskoláinak belső élete, az emberi kapcsolatok, interperszonális viszonyok alakulása és a pedagógiai terek. A tematikai és módszertani gazdagodás, valamint a látókör bővülése nemcsak az általános pedagógia-történetben figyelhető meg, hanem a gyógypedagógia-történeti és az alig két évtizedes múltira visszatekintő fogyatékoságtörténeti kutatásokban is egyre inkább jelen van. Jelen tanulmány a teljesség igénye nélkül kívánja bemutatni a hazai gyógypedagógia- és fogyatékoságtörténet-írás jelentős szakirodalmát. E munkák nemcsak elméleti háttérük, interdiszciplináris sokszínűségük tekintetében figyelemre méltóak, hanem kutatómódszertani megközelítésük okán is: a sérültség történetével kapcsolatos rekonstrukció során alkalmazott metodológia vonatkozásában is nélkülözhetetlen

¹ A tanulmány az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával készült.

² Semmelweis Egyetem Pető András Kar, Humántudományi Intézet

³ A paradigmaváltáshoz kapcsolódó jelenség, hogy a neveléstörténeti kutatók figyelme már nem kizárólag az átlagos, illetve átlagos körülmények között felnövekvő gyermekek irányába mérvadó, hanem a kisebbségi társadalmi csoportokhoz tartozó, hátrányos helyzetű gyermekek nevelésének történeti folyamataival kapcsolatos vizsgálódásokat is végeznek. (Németh, 2002, 14.)

támaszai a fogyatékos gyermekek nevelésével és oktatásával foglalkozni készülő szakemberek, valamint a téma kutatói számára.

A fogyatékos- és a gyógypedagógia-történet értelmezése

A hazai gyógypedagógia- és fogyatékoságtörténet-írás irodalmának bemutatását megelőzően lényeges annak áttekintése, miként ágazik el a két terület, milyen eltérő értelmezési kereteket, perspektívákat, valamint módszereket kínálnak és alkalmaznak a fogyatékos személyek életének, nevelésének-oktatásának történeti megközelítésében. A fogyatékoságtörténet és a gyógypedagógia-történet közötti különbség alapvetően a fogyatékos és az ahhoz kapcsolódó társadalmi, kulturális, illetve oktatási jelenségek történetének vizsgálata során alkalmazott szempontokból, valamint a vizsgálatok tárgyát képező időszak hosszmeteszetéből fakad.

A fogyatékoságtörténet a fogyatékoságtudomány azon diszciplínája, melynek célja elsősorban a fogyatékos mint társadalmi és kulturális konstrukció vizsgálata, valamint annak megértése, hogyan alakultak ki és változtak a fogyatékosághoz kapcsolódó normák, értékek és viszonyulások a történelmi idők során. A kutatások fókuszába kerülhet annak vizsgálata, hogy a különböző korszakok miként alakították a fogyatékos személyek társadalmi helyzetét, jogi státuszát és identitását. A fogyatékoságtörténet elemzi továbbá azokat a társadalmi struktúrákat, mozzanatokot, rejtett működési módokat, amelyek a fogyatékos emberek kizárását vagy befogadását befolyásolták. (Könczei, Antal & Kolonics, 2016, 2.)

A gyógypedagógia-történeti kutatások célja ezzel szemben a gyógypedagógia fejlődéstörténetében érvényesülő összefüggések, törvényszerűségek feltárása, a fejlődést meghatározó történelmi események, fordulópontok és személyiségek hatásának vizsgálata, valamint a gyógypedagógiai folyamat tervezésének segítése (Gordosné Szabó, 1997). Látjuk, hogy míg a fogyatékoságtörténet társadalmi és kulturális szempontból elemzi a fogyatékos megítélését és a fogyatékos személyek helyzetét, addig a gyógypedagógia-történet az oktatási és rehabilitációs megközelítések történeti fejlődésére összpontosít, a fogyatékos jelenségének pedagógiai és intézményi oldalát mutatja be.

Gordosné Szabó Anna (1978) gondolatai nyomán képet kapunk arról, milyen módszert kell alkalmaznunk történeti vizsgálódásaink során, amikor a fogyatékos embereket érintő mozzanatok rekonstrukciójára vállalkozunk. Egy-egy fogyatékos- és gyógypedagógia-történeti esemény, szemelvény csak akkor elemezhető és értékelhető helyesen, ha abban a fejlődési folyamatban, mozgásban szemléljük, amelynek része. Továbbá csak akkor kapunk hiteles képet a fogyatékos emberek, a gyógypedagógia történetének egy-egy állomásáról, ha sajátos problémáit, azokat a törvényszerűségeket, amelyek alakulása folyamán érvényesültek, a társadalmi fejlődés legáltalánosabb törvényszerűségeivel összhangban szemléljük. Tehát minden történeti mozzanatot a társadalom fejlődését meghatározó törvényekkel összefüggésben lehet csak kritikusan értékelni. (Gordosné Szabó, 1978)

Újabb fogyatékos- és gyógypedagógia-történeti irányzatok és kutatási témák

A fogyatékos és a fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának történeti aspektusait vizsgáló hazai publikációkban is egyre hangsúlyosabbá vált a kultúrtörté-

neti kontextusba helyezés és a határtudományok iránti nyitottság igénye (Magyar, 2018). Egyre differenciáltabb megközelítés jellemzi e kutatásokat, amelyek már nem kizárólag az intézményes nevelés történelmi aspektusait tartják szem előtt, hanem sokszor egymást átfedő területeken helyezkednek el: többek között a gyógypedagógia-történet, a fogyatékoságtörténet, a gyermekkortörténet és a társadalomtörténet síkjain.

A kultúrtörténeti, történeti antropológiai és mentalitástörténeti nézőpontokat érvényesítő megközelítés egyik első példája hazánkban a fogyatékoság történetének témakörében Kálmán Zsófia és Könczei György kötete, amely *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig* címen jelent meg 2002-ben. A kötet történeti áttekintése bemutatja a fogyatékos emberek megítélésének változásait az ókortól napjainkig, rávilágítva arra, hogyan alakult a fogyatékoságot övező társadalmi hozzáállás. A szerzők egyaránt megjelenítik a különböző kultúrák, vallások és történelmi korszakok szemléletmódját, amelyek hozzájárultak a fogyatékoságról való gondolkodás alakulásához. A kötet lényeges eleme továbbá, hogy elemzi a 20. századi fogyatékoságpolitikák alakulását, különös tekintettel az emberi jogi szemlélet megerősödésére és az egyenlő bánásmód megvalósítására irányuló nemzetközi törekvésekre.

Kálmán Zsófia és Könczei György kötetének az első fejezetében olvashatjuk: „A feladat hosszú távon annak rekonstruálása lesz majd, hogy milyen volt a fogyatékosággal élő emberek társadalmi státusa, milyen okokból váltak fogyatékosá, tudtak-e dolgozni, házasodni, született-e gyermekük, milyen mértékben voltak elválasztva a társadalomtól, mi történt a súlyosan sérült gyermekekkel, és így tovább. Amikor e kutatásokat kezdtük, alig-alig voltak ilyen tárgyú publikációk. Ma már többfelé dolgoznak ezeken a kérdéseken a világon, mégis generációk közös munkája kell hozzá, hogy a jelenleginél lényegesen tisztábban lássunk. Ami legelőször szembetűnik még ma is, az a fogyatékoságtörténeti szakirodalom szinte teljes hiánya.” (Könczei, 2002, 29.) Berzsényi Emese doktori disszertációjában (2017) az Elisabeth Bösl, Anne Klein és Anne Waldschmidt szerkesztésében megjelent *Disability History Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte: Die Einführung* (2010) című művet idézi, mely a fogyatékoságtörténeti kutatások terén tapasztalható európai hiányosságokat árnyalja. A kötet szerint a fogyatékoságtörténet az angolszász területeken is csak nemrégiben vált a történettudomány új diszciplínájává. (Bösl, 2010 idézi Berzsényi, 2017, 11–12.)

Az interdiszciplináris szemléletmód érvényesülésének példája a Zászkalicky Péter és Verdes Tamás által szerkesztett *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia* című, először 2004-ben megjelent tanulmánykötet, amely jelentősége túlmutat a neveléstudományon: többek között történeti, irodalomtörténeti, művészettörténeti, filozófiatörténeti és vallástörténeti nézőpontokat mutat be. Amellett, hogy betekintést enged a fogyatékoság (történeti) fogalmának, dimenzióinak más-más tudományok felőli megközelítésébe, a diszciplínák saját problémahorizontjukon keresztül vizsgálatába, túllépve a neveléstudomány és a gyógypedagógia szűkebb értelmezésén, gondolatébresztően hat a gyógypedagógia- és a fogyatékoságtörténet kutatói számára. „A tágabb értelemben vett gyógypedagógia határmezsgyéit olyan tudományok adják, amelyek esetében a gyógypedagógia központi kategóriájaként jelentkező fogyatékoság jelensége általában a perifériára szorul, s többnyire csak a gyógyító nevelés tudományával létrejövő interdiszciplináris kapcsolat eredményeképpen kerül a kutatások látóterébe.” (Zászkaliczky & Verdes, 2016, 11.)

Kéri Katalin (2010) felhívja a figyelmet arra, hogy a neveléstörténet kutatása során a tág kitekintéssel értelmezett egyetemes neveléstörténet megismerése szükséges. Az ember minden történelmi korban és helyen egyszerre a történelmi folyamat terméke és annak formálója, valamint a pedagógiai gondolatok megalkotója is (Kéri, 2010). E tekintetben a fogyatékoságtörténet kutatásában alapvető és úttörő jelentőségű Berzsenyi Emese munkássága, hiszen korábban nemcsak a magyar, de az angolszász és német nyelvterület irodalmában sem volt ismert olyan jellegű mű, amely hasonló szempontok szerint foglalta össze a fogyatékoság, valamint a fogyatékos személyek nevelésének történetét.⁴ A szerző *Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékoságról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint* című kötete 2020-ban doktori munkája monográfiájaként került kiadásra. A kötet vallástörténelmi nézőpontból, összehasonlító jelleggel mutatja be a fogyatékos személyek életének és nevelésének történetét az ábrahámi vallások tanításai alapján, betekintést engedve abba, hogyan álltak hozzá és mit tanítottak a fogyatékoságról. Gordosné Szabó Anna (1978) felhívja a figyelmet arra, hogy a fogyatékos emberekkel való bánásmódról és a velük való foglalkozás kísérleteiről egészen a középkorig csekély számú forrás áll rendelkezésre, hiszen az őskori és ókori társadalmak mindennapjainak életéről is kevés kútfő nyújt útbaigazítást. A kötet jelentőségét mutatja tehát, hogy a fogyatékos emberek életét, társadalmi státuszát és nevelésének lehetőségeit olyan összefüggésrendszerben és kortörténelmi íven keresztül – esetenként a fogyatékoság típusai szerint strukturálva – mutatja be, amely végigkísér a szentírások legfontosabb feladatának, a társadalmi tanításnak a fogyatékoságot érintő vonatkozásain. A kutatás történelmi tere az őskori bevezető részt követően az ókor időhatáraitól tér át, a magyarázatok esetében egy-egy alkalommal a kora középkor századaira is rálátást engedve.

A kortörténelmi kutatást folytatva 2024-ben jelent meg Berzsenyi Emese *Bűnös vagy ártatlan? – Az európai középkor fogyatékoságtörténete* című kötete (Berzsenyi, 2024a). Ebben az esetben a nevelés-, gyógypedagógia-, és fogyatékoságtörténet kutatója több tekintetben is megkerülhetetlen művet tart a kezében. Egyrészt szintén kitűnik a fogyatékoság értelmezésének beágyazottsága az adott korszak társadalmi, gazdasági és vallási összefüggéseibe, mely összefüggéseket a kötet részleteiben is ábrázolja – értékes forrást nyújtva a határtudományok számára is; másrészt a tudományos kutatások eredményeiről beszámoló írások világában olykor meglepően hat jól érthető nyelvezete, követhető struktúrája. A kötet kiemelkedő példája a jelen írás bevezetésében is említett interdiszciplináris megközelítésnek, hiszen a vallási, filozófiai, antropológiai és kulturális kapcsolódások mellett környezeti tényezőkre is felhívja a figyelmet (lásd *A középkor életvilága és ebben a fogyatékos személyek helyzete, lehetőségei* című fejezet).⁵

A klasszikus társadalomtudományoknak a gyermekkortörténettel, a mentalitás-történettel, a hétköznapi élet történetével és a történelmi ikonográfiával való összekapcsolódására nyújt példát Magyar Adélnak a Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Doktori Iskolájában 2017 tavaszán megvédett doktori értekezése, valamint az ebből készült *Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből* című kötet

---

⁴ Az egyetemes neveléstörténet megismeréséhez pedig hozzájárulnak a szűkebben értelmezett fogyatékoságtörténeten kívül eső tanulmányai (lásd például: Berzsenyi, 2014, 2015).

⁵ A szerző további tanulmánya a korszakhoz kapcsolódóan: Berzsenyi, 2024b.

(2018).⁶ A vizsgálat központi témája volt annak feltárása, hogyan alakult ki és változott az értelmi fogyatékos gyermekekről és felnőttekről alkotott társadalmi kép, különös tekintettel a gyermekkor és a mentalitás történetének perspektíváira, egészen a 19. század végéig. A kötet betekintést enged abba, hogy az egyes történelmi korszakokban és kultúrákban milyen nézőpontok uralkodtak az értelmi fogyatékos személyekkel kapcsolatban, illetve milyen szerepet és társadalmi státuszt tulajdonítottak nekik a korabeli közösségek.

A fogyatékos- és gyógypedagógia-történet kutatásának kutatásmetodikai megfontolásai

Tóth Zoltán (1883–1940) már 1933-ban útbaigazítást nyújtott a fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának történeti megközelítéséhez, hiszen rendszerbe foglalta, milyen kérdések tartozhatnak a gyógypedagógia történetének keretébe, ezek milyen szempontok és sorrend szerint foglalhatók szintézisbe. Kutatásmetodológiai elvei szerint, ha a gyógypedagógia történetét, mint összefüggő egészet akarjuk megírni, úgy a csoportokhoz alkalmazott gondolkodással szakítani kell és a fogyatékos gyermekek nevelésével összefüggő egyetemes kérdések fejlődésmenetét kell vizsgálat tárgyává tenni: *„Olyan legyen tehát e munkálkodás, amelynek útján a gyógyító-nevelői tevékenység fejlődésmenetét, a csökkentértékű egyének nevelésére és oktatására vonatkoztatva, a csoportokhoz alkalmazottan ismerhetjük meg; másodsorban pedig olyan legyen, hogy a társadalmi tevékenység fejlődésére vonatkozó ismereteket is tartalmazza a gyógyító-nevelés történelme, vagyis foglalkozni kell a fogyatékosok megelőzésének, a jogi, társadalmi és gazdasági védelem fejlődésének történetével.”* (Tóth, 1933, 264.) Az egyetemes gyógypedagógiai gondolkodás fejlődésének, lényegesebb mozzanatainak ismertetése szinte csak akkor lehetséges, amikor a különböző fogyatékosági típusok nevelésére és oktatására, a megelőzésre, a társadalmi, jogi és gazdasági védelemre fókuszáló történelmi fejlődés előttünk áll. Csak ezen előzmények után írhatjuk meg a fogyatékos gyermekekre irányuló elméletek, gyakorlatok és az egyetemes gyógypedagógiai kérdések fejlődésére vonatkozó gondolatok kialakulásának folyamatát, majd az intézmények történetét. (Tóth, 1933) Tóth Zoltán gondolatai már interdiszciplináris elemzések felé való nyitást tükröznek a kutatási tematikában, az elméleti háttérben és az alkalmazott módszerekben egyaránt, valamint társadalomtörténeti és kultúrtörténeti alapozásra hívják fel a figyelmet.

Svetluše Solarová 1982-ben foglalta össze, milyen fokozódó nehézségekbe ütközik a kutató, ha általában akar írni a fogyatékos gyermekek nevelésének történetéről. A szerző a gyógypedagógia átfogó történetének vizsgálatára vonatkoztatva foglalta szintézisbe gondolatait, azonban az egyes részterületek górcső alá vétele során is tapasztalhatjuk ezen nehézségeket. A fogyatékos személyek nevelésének igénye, illetve pedagógiájuk mint tudományos diszciplína nem régi keletű, így nehézséget okozhat a megértése, torzításoktól mentes leírása. Az összehangolt, egységes szemléletet nehezíti a tudományok közötti együtt hatás, ami a gyógypedagógia specifikuma. Ezek a tudományok – mint a filozófia, antropológia, teológia, szociológia és számos orvosi tudományterület – alapvetően nem tartoznak a pedagógiához, azonban vizsgálódá-

---

⁶ További, a témában megjelent tanulmányai, lásd például: Magyar, 2019, 2020.

saink során megkerülhetetlen a határterületek kapcsolódási pontjainak bevonása, elemzése. (Solarová, 1982 idézi Bachmann, 1992)

Könczei György *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig* című kötet első, történeti fejezetében Leo Oppenheim szavait idézi: „*Olyan szemléletmódra van szükség, amely a múlt eredményeit saját koruk körülményei között értékeli, és nem próbálja azokat mindenáron egy átfogó fejlődési sémába beilleszteni*” (Oppenheim, 1977, 373–374. idézi Könczei, 2002, 30.). E sorok, a fentebbi idézetek rávilágítanak arra, hogy a fejlődési sémák erőltetése helyett törekednünk kell arra, hogy a feltárt tények életszerűségét, mindennapi folyamatokba való beágyazottságát megőrizzük. Ha nem így teszünk, akkor 21. századi nézőpontunkból keresünk válaszokat, történeti párhuzamokkal próbálva megmagyarázni a jelen kérdéseit. Emellett előfordulhat, hogy egy adott vélemény, elmélet megerősítésére vagy cáfolására keresünk múltbeli példákat, amit a történelem gazdag tárháza megkönnyít, hiszen mindenre találhatunk példát. (Magyar, 2018) „*Ezért, ha egy korhoz vagy kultúrához nem saját értékeivel és mércéjével közelítünk, hanem a saját előfeltételeinkkel, aligha fogjuk megérteni annak lényegét*” (Könczei, 2002, 30.).

Kőszeghy Miklós és Parragh Szabolcs a fogyatékoságtörténeti kutatások további metodikai kihívásaira hívják fel a figyelmet. Történeti álláspontjuk már a címben megfogalmazódik: „*...nem voltak fogyatékosok a történelemben*” (Kőszeghy & Parragh, 2016, 517–536.). Álláspontjuk szerint módszertani hiba, ha a múlt jelenségeit a jelen fogalmi keretei és kérdései alapján próbáljuk megérteni. A 19–20. század előtt ugyanis nem létezett olyan „nyelvi tér”, amelyben a társadalom meghatározhatta volna a fogyatékos személyek helyzetét vagy a többséghez való viszonyukat. „*Bizonyos értelemben tehát ismét ott tartunk, hogy hibás kérdéseket teszünk fel, ha a múltban élt fogyatékosokkal élők helyzetére vagyunk kíváncsiak. A társadalmi elutasítás vagy támogatás olyan viszonyok, amelyek intézményesen és nyelviileg ismeretlenek voltak egészen a késő újkorig.*” (Kőszeghy & Parragh, 2016, 532.) Tartózkodnunk kell tehát attól, hogy a mai gyógypedagógiai vagy fogyatékoságtudományi fogalmakat keressük a korabeli forrásokban, és a jelenlegi szakmai koncepciókat, elvárásokat visszavetítsük a múltba.

Walter Bachmann ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy „*a történelem soha se szorítkozik csak a múltra, hanem azt is bevonja, akire a tudomány irányul, s ezzel alkalmassá teszi saját reflexiókra. Így a fogyatékosok múltbeli sorsának ismerete hozzájárul ahhoz, hogy mai helyzetüket mint valami történelmileg megtörténtet, emberek által alkotottat és ezzel megváltoztathatót fogjuk fel.*” (Bachmann, 1992, 30–31.) Az ismeretelméleti relativizmus, a sok különféle „igazság” együttes megléte ma már elfogadott a történetírásban is. A posztmodern történetírás szerint a múlt feltárása különféle olvasatok és értelmezések sokaságát eredményezi, amelyek összehasonlítása, egybevetése alakítja ki azt a történeti tudást, amely beépül a múltból alkotott ismereteinkbe (Golnhofer & Szabolcs, 2016). A kutató mai körülményei, látásmódja, jelenlegi tudása hozzásegíthet ahhoz, hogy differenciált, ugyanakkor a vizsgált korokat tisztelettel és kellő alázattal kezelő történelmi szemléletet alakítsunk ki.

Zárógondolatok

Jelen írásom egy folyamatban lévő nagyobb tudományos munka bevezetőjeként szolgál, és ennek keretében a fogyatékos- és gyógypedagógia-történet kutatásának új hazai irányait és elméleti, módszertani kereteit kísérli meg bemutatni. A 20. század közepétől megfigyelhető a neveléstörténet diszciplínájának átalakulása, ami a

társadalomtörténeti szemlélet és az interdiszciplináris megközelítések iránti érdeklődést tükrözi, valamint megmutatkozik fogyatékos emberek életét érintő mozzanatok történetének vizsgálatában is. A fent hivatkozott monográfiák a fogyatékos- és gyógypedagógia-történet vizsgálatának újszerű szempontjait árnyalják (például a társadalmi és környezeti kontextus elemzése) és alapvetőek a modern kutatási megközelítések számára, míg az elméleti és módszertani újítások lehetőséget teremtenek a fogyatékoság jelenségének és történetének szélesebb körű megértésére.

Irodalom

- Bachmann, W. (1992): Építőkövek a gyógypedagógia európai történetéhez. *Gyógypedagógiai Szemle*, 20(1), 28–43.
https://epa.oszk.hu/03000/03047/00001/pdf/EPA03047_gyosze_1992_1_28-43.pdf
- Berzsényi E. (2014): Tudásértelmezés a középkori iszlámban, Ibn Khaldún „Bevezetés a történelembe” című műve alapján. In: Szabolcs, É. & Garai, I. (szerk.). *Neveléstudományi kutatások közben – válogatás doktori hallgatók munkáiból*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 134–148.
- Berzsényi E. (2015): A társadalmi gondoskodás és tanítás történelmi előképei. *Iskolakultúra*, 25(9), 100–112. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.9.100>
- Berzsényi E. (2017): A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahámi vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében. ELTE PPK NDI, Doktori (PhD) értekezés.
- Berzsényi E. (2020): Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékoságról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- Berzsényi E. (2024a): Bűnös vagy ártatlan? – Az európai középkor fogyatékoságtörténete. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- Berzsényi E. (2024b): Részletek a középkor fogyatékoságtörténeti kutatásaihoz: A munka és idő az értelmezésének változásai a 10–14. században. In: Józsa, K. et al. (szerk.) *15th International Conference of J. Selye University: Pedagogical Sections. Conference Proceedings*. Janos Selye University, 195–205
- Cohen, S. & Depaepe, M. (1996): History of Education in the Postmodern Era. *Paedagogica Historica*, 32(2), 301–305.
- Depaepe, M. & Simon, F. (1996): Paedagogica Historica: Lever or Mirror in the Making of the History of Education? *Paedagogica Historica*, 32(2), 421–450.
- Golnhofer E. & Szabolcs É. (2016): Az 1945 utáni korszak neveléstudományának kutatása: Kutatásmetodológiai megfontolások a személyes dokumentumok forrásértékéről. In: Németh A., Garai I. & Szabó Z. A. (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Gondolat Kiadó, Bp. 185–202.
- Gordosné Szabó A. (1978): *Gyógypedagógia történet I.* Tankönyvkiadó, Bp.
- Gordosné Szabó A. (1997): *Gyógypedagógia-történet*. In: Báthory Z. & Falus I. (szerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Keraban Könyvkiadó, Bp., 621–623.

- Kálmán Zs. & Könczei Gy. (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris, Bp.
- Könczei Gy., Antal Zs. & Kolonics K. (2016): *Kérdések a módszerről – avagy tapasztalati adalékok a participatív kutatás elméletéhez és gyakorlatához*. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, OTKA 111917k kutatási beszámoló (kézirat).
- Kőszeghy M. & Parragh Sz. (2004): „...nem voltak fogyatékosok a történelemben.” A fogyatékoság jelensége a történettudományban. In: Zászkaliczky P. & Verdes T. (szerk.): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. ELTE Eötvös Kiadó, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Bp., 517–536.
- Magyar A. (2017): *Az értelmi fogyatékos gyermekről és felnőttéről alkotott mentális kép alakulása – az elzáró, gyógyító és fejlesztő intézményrendszer tükrében – a kezdetektől a 19. század végéig*. PTE BTK OTNDI, Doktori (PhD) értekezés.
- Magyar A. (2018): *Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből. Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig*. Gondolat Kiadó, Bp.
- Magyar A. (2019): *A pszichiátriai betegekről és az értelmi fogyatékos személyekről alkotott kép változásai a 19. századi Magyarországon*. In: Bukor, J. et al. (szerk.). *11th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections: Conference Proceedings*. János Selye University, 107–116.
- Magyar A. (2020): *Az értelmi fogyatékos személyek első speciális nevelőintézetének megjelenése – út az asylumoktól a gyógyítva nevelésig*. In: Németh, A. et al. (szerk.). *12th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections: Conference Proceedings*. János Selye University, 207–215.
- Kéri K. (2010): *Az egyetemes neveléstörténet tág értelmezése*. *Magyar Pedagógia*, 110(3), 265–276. https://www.edu.u-szeged.hu/mped/document/Keri_MP1103.pdf
- Tenorth, H. E. (1997): *A kézmű dicsérete, az elmélet kritikája – a németországi pedagógiai historiográfia helyzetéről*. *Magyar Pedagógia*, 97(2), 111–125. https://www.edu.u-szeged.hu/mped/document/Thenort_MP972.pdf
- Tóth Z. (1933): *Általános gyógypedagógia. A gyógypedagógia fogalma (I. rész)*. Magyar Gyógypedagógiai Társaság.
- Zászkaliczky P. & Verdes T. (szerk.) (2004): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. ELTE Eötvös Kiadó, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Bp.